

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2003 metai

2

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2003

2

VILNIUS 2005

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2003

2

VILNIUS 2005

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus universitetas

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKASKAS

Lenkijos MA Istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

Milersvilio universitetas

Redakcinės kolegijos adresas:

Kražių g. 5, 01108 Vilnius

<http://www.istorija.lt>

K o n f e r e n c i j o s

KONFERENCIJA „LIETUVOS VALSTYBĖS SUKŪRIMAS: PALYGINIMAS EUROPINIAME KONTEKSTE“

2003 m. rugsėjo 5–9 d. Vilniuje, Lietuvos istorijos institute, įvyko vienas iš daugelio Lietuvos valstybės 750 metų jubiliejaus paminėjimo valstybinės programos renginių – tarptautinė mokslinė konferencija „Lietuvos valstybės sukūrimas: palyginimas europiniame kontekste“. Ją organizavo Lietuvos istorijos institutas ir Humbolto universiteto Berlyne Viduramžių Europos lyginamosios istorijos institutas. Konferenciją parėmė Lietuvos Respublikos Vyriausybė.

Trumpa kalba konferenciją pradėjo Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministerijos sekretorius Saulius V e n g r i s. Jis pasveikino jos dalyvius ir palinkėjo sėkmingo darbo. Po jo kalbėjęs Alvydas N i k ž e n t a i t i s (Vilnius) apžvelgė vidinius ir išorinius veiksnius, kurie turėjo įtakos Vidurio ir Vakarų Europos valstybių kūrimuisi ir apibūdino konferencijos tikslus. Michaelis B o r g o l t e perskaitė platų pranešimą „Viduramžių Europos lyginamųjų tyrimų praktika ir teorija. Lietuvos atvejis iš makroistorinės perspektyvos“. Jis pabrėžė keletą svarbių iš palyginimo gaunamos metodinės naudos aspektų, pavyzdžiui, neteisingų netikslių istorinių interpretacijų šalinimas (nėra ypatingo Lietuvos raidos kelio nei krikšto vėlinime, nei valstybinio savarankiškumo unijoje su Lenkija nuo 1385 m.); kruopštesnė senų ir naujų istorinės raidos faktų atranka ir jų paryškimas. Toliau gilindamasis į sudėtingo istorinio, politinio, konfesinio, socialinio reiškinių *Europa* formavimąsi viduramžiais, M. Borgolte pabrėžė jo regioninę įvairovę, skirtumus ir panašumus. Lietuvos valstybę jis aptarė su trimis viduramžių „euro-regionais“. Pirmas: Lietuva – Vakarų valstybių dalis. Mindaugas kuria valstybę, suvienydamas mažas kunigaikštystes. Tarp merovingų (Frankų valstybė) ir lietuvių panaudotų vienijimo metodų yra įdomių panašumų. 1386–1387 m. lietuviai sukūrė vakarietišką valstybę. Antras: Lietuva – tipiška Rytų ir Vidurio Europos valstybė. Šioje teritorijoje, už buvusios Romos imperijos ribų, atsirado tik viena įtikinama valstybė – Vengrija. Kitos karalystės gyvavo ribotą laiką ribotoje teritorijoje. Šioje Europos dalyje dominavo kunigaikštystės. Trečias: Lietuva kaip Rytų ir Vidurio Europos pliuralistiška, vienijanti daugelį genčių ir religijų valstybė. Pranešėjas įsitikinęs, kad šis pliuralistinis, skirtumus vienijantis viduramžių Europos modelis yra tinkamiausias sprendžiant aktualius dabarties uždavinius.

Pirmajame konferencijos posėdyje buvo išnagrinėta tema *Kaimynų įtaka valstybės kūrimuisi: nukariavimai ir migracija, socialinių ir politinių struktūrų perėmimas*. Pranešimus perskaitė: apie situaciją Lietuvoje – Artūras D u b o n i s (Vilnius); apie

„Romėnų valdymo aparato ir kariuomenės įtaką merovingiškajai frankų imperijai“ – Dieteris G e u e n i c h a s (Duisburgas). Neatvyko apie situaciją Kijevo Rusioje pranešimą skaityti turėjęs A. Nazarenka (Maskva). Pirmasis pranešėjas analizavo vakarietiško feodalizmo modelio apraiškų atsiradimo lietuvių visuomenėje klausimą, įrodinėjo, kad lietuvių kunigaikščiai ir karaliaus giminė jau buvo pribrendusi jo recepcijai; kartu aptarė krikščioniškosios misijinės ideologijos, rusiškų administracinių struktūrų perėmimo ir kai kuriuos kitus klausimus. Antrasis pranešėjas atskleidė, kaip Romos imperijos teritorijoje įsikūrę frankai čia susidūrė su plačiai išvystytais politinėmis, teisinėmis, konfesinėmis, administracinėmis galo-romanų visuomenės institucijomis. Jis nuosekliai aptarė pagrindinius galo-romanų visuomenės fenomenus, kurie padėjo frankams susivienyti su senąja visuomene: Katalikų bažnyčia su vyskupais, kariuomenė, krikščioniškos misijos, vietoje runų įsigalėjusi lotynų kalba ir raštas (šie elementai itin reikšmingi), rašytinė teisė. VII a. frankai galutinai susiliejo su senaisiais gyventojais – atsirado vieninga aristokratija. Prelegentas frankų integraciją į romėnų pasaulį linkęs laikyti etnogenezės procesu. Diskusijose dėl pirmojo pranešimo konferencijos dalyviai abejojo, kad valstybės susidarymo metu lietuvių visuomenė jau turėjo nors menkiausias feodalizmui ar feodolinei leninei sistemai imlias ir misijinei ideologijai pajėgias struktūras. Jų nuomone, reikėtų kalbėti ne apie perėmimą, bet apie struktūrų mėgdžiojimą. Aptardami antrąjį pranešimą diskusijų dalyviai tvirtino, kad etnogenezei nereikia administracinio poveikio, nes ji – savaiminis procesas; kad Bažnyčia ne tokia jau įtakinga skatinant integracinį procesą ir kad nebuvo vieningos savimonės VII a. merovingų karalystėje.

Antrojo posėdžio tema buvo *Valstybės kūrimasis ir visuomeniniai pokyčiai*. Rimvydas P e t r a u s k a s (Vilnius) perskaitė pranešimą apie situaciją Lietuvoje, Jukka K o r p e l a (Joensuu) – Kijevo Rusioje, Nilsas B l u m q u i s t a s (Visbis) – Švedijoje. Pirmasis pranešėjas, analizuodamas socialines valstybingumo prielaidas, išskyrė pagrindinius visuomenės fenomenus – paveldimą padėtį turinčią diduomenę, karališkos giminės atsiradimą, alodą – ir apibūdino svarbiausius jų kaitos aspektus. J. Korpela gilinosi į klausimą, kas buvo Kijevo Rusia ir kuo ji panaši į kitas Europos valstybes. Jis aptarė ryškiausias šios valstybės požymius. Tarp jų – teritorinį nevieningumą (daug kunigaikščių – daug administracinių centrų), ankstyvos tautos atsiradimo problemas (gausu savarankiškų genčių arba jų sąjungų ir klanų su savo vadais), įvairiatautės kariaunos reikšmę (tai ne valstybės organizacija), valstybės struktūrą (tarpusavyje susijusios plėšikų grupės), Riuriko giminės (klano) vaidmenį, viečės institutą (neaiškiaus pobūdžio vado sušaukiama struktūra, panaši į vikingų susirinkimus pasitarti), nuolatinių mokesčių nebuvimą (dešimtinė į Rusiją pateko atsitiktinai, mat ji yra katalikiškos Europos mokestis) ir kt. Suomių istorikas apibendrino – Kijevo Rusia buvo Vidurio Europos neteritorinis junginys. N. Blumquistas

švedų valstybės atsiradimą atskleidė kaip ilgą procesą, išvardijo ne vieną ūkinį, socialinį, politinį, kultūrinį faktorių, kurie jį skatino arba jam trukdė. Ypač pabrėžė prekybinių kelių jūromis ir upėmis kontrolės reikšmę skandinavų valstybių susikūrimui (prie upių kelio iš variagų pas graikus sukurta Kijevo Rusios valstybė). J. Korpelos pranešimas sukėlė karštas diskusijas. Tradicinį rusų istorikų Kijevo valstybės supratimą – valstybė su centrine valdžia, ankstyvąją rusų tautybę (pripažįstant regionalizmą, pvz., Naugardo), nuolatiniais mokesčiais ir t. t. – gynė konferencijos svečiai V. Nasevičius (Minskas) ir E. Nazarova (Maskva).

Trečiasis posėdis buvo paskirtas temai *Krikščionybės ir Bažnyčios politinių darinių formavimosi procese*. Darius B a r o n a s (Vilnius) analizavo Mindaugo atsigrėžimą į Vakarų apeigų krikščionybę, tam tikrą konfesinį skilimą ir dviejų konfesijų konfliktą valdančiojoje dinastijoje dėl Vaišelgos pasirinktos stačiatikybės. Christianas L ü b k e (Greifsvaldas) peržvelgė, kaip Rytų apeigų krikščionybė įsigalėjo Rusijoje (taikus rytinių slavų atvertimas Kristui, bet ne užkariavimas) ir buvo paversta politine, su valdovais ir sričių kunigaikščiais susijusia institucija, gilinosi į jos santykius su lotyniškąja krikščionybe (tarp jų ypatingo priešiškumo nematyti), akcentavo XIII a. pirmosios pusės popiežiaus siekius suvienyti krikščionis kovoje su totoriais (Danielius – lotynų partneris, gauna karaliaus karūną, kurios tuo metu gana gausiai dalijamos). Šioje antimongoliškoje sistemoje atsirado vieta Mindaugo karalystei. Rudolfas S c h i e f f e r i s (Miunchenas) pranešime „Bažnyčios vaidmuo frankų imperijos formavimosi procese“ siekė pagrįsti savo teiginį: niekur Europoje monarchija negalėjo įsitvirtinti, jei nesiremdavo dvasiškių pagalba; bet jei valdžia nepalaiko misionierių, tai tikėjimas irgi neįsitvirtina. Jis pabrėžė popiežiaus – didesnę nei imperatoriaus – teisinę jėgą karalystei įkurti.

Apibendrinantį pranešimą „Lietuvos karalystė XIII amžiuje“ perskaitė Stephe- nas C. R o w e l l a s (Vilnius). Jo nuomone, Mindaugo Lietuva – tai ne lietuvių valstybės pradžia; tai Europos pagonių karvedžių sąjunga. Karūna – vidaus reikalas, o ne tarptautinis pripažinimas. Valstybės ūkio pamatai – Dauguvos ir Nemuno prekybos kontrolė. Tačiau Mindaugo valdžia išsivystė iš lietuviškų pradų.

Artūras D u b o n i s

KONFERENCIJA „LŪŽIŲ ZONOS NAUJŪJŲ LAIKŲ EUROPOJE. BALTIJOS KRAŠTAI – BALKANAI – ŠIAURĖS ITALIJA“

2003 m. rugsėjo 10–14 d. Vokietijos istorijos institutas Varšuvoje sukviėtė tris dešimtis naujųjų laikų Europos istorijos tyrinėtojų į šiuolaikinių mokslo ir kultūros centrą „Villa Vigoni“, esantį Lovenio di Menadžio miestelyje Italijos Alpėse prie Komo ežero. Nuo pirmųjų valandų svetingi organizatoriai, „Villa Vigoni“ šeimininkai, atvykusius iš labai įvairių valstybių ir visuomenių „panardino“ į Vakarų Europos mokslo žmonių bendravimo atmosferą, kuri leido pajusti tikrą dvasinį komfortą. Oficialios konferencijos darbo kalbos buvo dvi – anglų ir italų. Jomis kalbėta posėdžiuose. Kuluaruose, geriant kavą, prie pusryčių, pietų ar vakarienės stalo susirinkus, konferencija staiga virsdavo tikra daugiabalse Europos tautų bendrija, diskutuojančia anglų, italų, kroatų, lenkų, prancūzų, rusų, serbų, vokiečių ir kitomis kalbomis. Bendravimo laisvumas leido įveikti jaudulį, kuris buvo apėmęs bene visus, kurie išdrįso ieškoti sąlyčio taškų, lyginti atrodytų nepalyginamus istorinius procesus, vykusius naujaisiais laikais Šiaurės Italijoje, Baltijos kraštuose ir Balkanuose.

Konferencijos sumanytojai ir organizatoriai kvietime priminė, kad dar Enėjaus Silvio Piccolominio „Kosmografijoje“ esančiame Europos kraštų sąrašė tarp kitų buvo nurodytos Lenkija, Bohemija, Vengrija, Balkanų kraštai ir Bizantija. Buvo priminti pasikeitimai, įvykę renesanso ir humanizmo laikotarpiu, kada susivienijusi Vakarų krikščioniškoji Europa nustojo būti suprantama tik kaip *res publica christiana* ir pradėta suvokti kaip *Europa culta*. Pabrėžta, kad XVII–XVIII a. Europoje prasidėjęs naujas jėgų ir įtakų koncentracijos procesas turėjo neigiamų pasekmių Rytų Europos kraštams, kurie atsidūrė Europos galingųjų paribiuose. Tokios įtakų sandūros zonos atsirado ne tik Baltijos kraštuose. Osmanų (Osmanų) imperija taip pat sukūrė savotišką teritorinį apsauginį skydą Vidurio Europoje. Juo tapo priklausomos, vasalinės Moldavijos ir Valakijos kunigaikštystės. Šiaurės Italijoje Habsburgai sukūrė įvairiuose priklausomybės lygiuose buvusių teritorijų plotus kaip atsvarą Prancūzijai, Popiežių valstybei bei Pietryčių Europos kraštams. Šiose lūžių zonose nebuvo galimybių sudaryti ilgalaikes koalicijas ar nubrėžti aiškias fiksuotas sienas.

Nurodyta, kad svarbiausias konferencijos tikslas – giliau pažinti multikultūrius paribio regionus, išsidėsčiusius tarp Baltijos ir Adrijos jūros, pamatyti juos plačiame Europos istorijos kontekste, paskatinti specialistų, atstovaujančių labai skirtingiems Europos kraštams, dialogą ir diskusijas, aptarti, kaip vyko pokyčiai šiuose paribiuose, ant demarkacijos linijų atsidūrusiose teritorijose. Ieškoti atsakymų į klausimą, kas nulėmė šių multikultūrių regionų sėkmes ir nesėkmes, kaip efektyviai

šie regionai atliko savo, kaip „lydymo krosnių“ funkciją, kuo šie kraštai skyrėsi nuo kaimyninių? Kokie ekonominės, politinės ir kultūrinės raidos faktoriai leidžia juos apibūdinti kaip esančius paribyje? Kaip buvo valdomas šis regionas „be valdžios“, kokių mastu tai nulėmė jo nuosmukį?

Šią konferencijos sumanytojų trumpai išdėstyta programą temiškai išplėtojo, pagrindė konferencijos įžanginiame pranešime Robertas Frostas (Londonas).

Pirmasis pranešimų blokas buvo pavadintas „Geografinė-istorinė klasifikacija“. Davidas Parrotas (Oksfordas) įžangoje apibūdino Vakarų Europos politinę-karinę sistemą naujaisiais laikais, jos naujoves, kurios buvo ryškiausios Prancūzijoje ir Italijoje. Pranešėjai Almut Bues (Varšuva) („Tolimiausias krikščioniškojo pasaulio pakraštys ar Baltijos šalių buveinė“), Maria Pia Pedani (Venecija) („Anapus sienos: Otomanų riba Adrijos jūros pasaulio kontekste“) ir Rossita Gradeva (Sofija) („Balkanai Otomanų laikais – lūžių ar kontaktų zona: keletas diskusinių pastabų“) daug dėmesio skyrė terminijai, aiškinosi, kaip kalbant apie ankstyvuosius naujuosius laikus reikėtų suprasti sąvokas *regionas*, *regiono ribos*, *valstybė*, aptarė geografinių, politinių ir kitų faktorių svarbą regioninių ribų atsiradimui, akcentavo skirtingų konfesijų nubrėžtas ribas. R. Gradeva, pabrėžusi Balkanų kaip regiono daugiaveidiškumą, net chaotiškumą, istorinį Romos paveldą įvertino kaip savotišką Balkanų jungtį, kalbėjo apie tai, kad žodžių junginys „čia buvo Romos valdos“ yra gyvas, suprantamas šiame regione ir šiandien. Ji pateikė paprastą, bet iškalbingą pavyzdį – garsieji Romos laikų keliai Balkanuose tebėra pagrindas, į kurį atsizvelgiama projektuojant moderniasias komunikacijas. Diskusijose kalbėję Wolfgangas Reinhardas (Freiburgas), Istvanas Tothas (Budapeštas), M. Pia Pedani, Jurgenas Bayeris (Tartu), R. Frostas, Nenadas Moačaninas (Zagrebas) toliau svarstė, kaip antikinės Romos tradicijos veikė Balkanų ir Baltijos regionus, kokios buvo vidinės regionus vienijusios jungtys. Tokiais Baltijos regioną vienijusiais veiksniais tarp kitų buvo pavadintos Kalmaro unija ir Vazų dinastija.

Antrajame posėdyje nagrinėta tema „Politiniai modeliai“. Įžanginių pranešimų autoriai Alfredas Kohleris (Viena) ir George'as Luokskis (Birmingemas) akcentavo politinių santykių, dinastijų, jų tarpusavio ryšių įtakas regionų susiformavimui. Marite Jakovleva (Riga) („Kuršo kunigaikštystė: pastangos išlikti Ketlerio valdymo laikais“), Tobiasas Mörchelis (Bona) („Tarp Habsburgų, Prancūzijos ir Italijos: Savoijos kunigaikštystės politika ir diplomatija XVI a. pabaigoje – XVII a. pradžioje“), Nenadas Močaninas (Zagrebas) („Kroatija ir Bosnija: „amžinas“ judėjimas nuo integracijos iki susiskaldymo ir atgal“) perskaitė temiškai lyg ir nelabai tarpusavyje susijusius pranešimus. Tačiau diskutantai Hamishas Scottas (St. Andrews), Gunnaras Lindas (Kopenhaga), Dariuszas Kołodziejczykas (Varšuva) sugebėjo apjungti pranešėjų iškeltas problemas ir net sukelti diskusiją dėl mažųjų valstybių, atsidūrusių ant ribos, jų politinio vaidmens

ir reikšmės regionui. Joje svarstyta, kas vadintina „didele jėga“ ankstyvaisiais naujaisiais laikais, ar taip pavadinta valdžia turėjo ribas ir kokios jos buvo; ieškota sąsajų tarp valstybingumo ir „politinės tautos“ savarankiškumo, nepriklausomybės pojūčio.

Trečiojo posėdžio „Socialiniai modeliai“ vadovas buvo H. S c o t t a s, pranešėjai: G. L i n d („Nuo viršaus iki apačios: danų ir vokiečių kultūrų hierarchija ir politinė ištikimybė jungtinėje Danijos valstybėje, 1461–1864“), Egidio I v e t i ć a s (Paduva) („Tarp Italijos ir Balkanų: rytinė Adrijos pakrantė, XVI–XVI a.“), D. K o ł o d z i e j c z y k a s („Turkų jungo“ vertinimas: valdinių nemusulmonų požiūris į Otomanų imperiją“) ir diskusijų dalyviai Claudio Donati (Milanas), Robertas Oresko (Londonas), R. Frostas, G. Lukowskis didelį dėmesį skyrė teritorijos-tautybės-kalbos sąsajoms su politika ir teise, iš to kylančioms nesusikalbėjimo grėsmėms. Ypač akcentuota teisės svarba, ankstyvaisiais naujaisiais laikais formuojantis valstybės teritorijos sampratai.

Posėdyje „Ekonominiai modeliai“ pranešimus skaitė Jūratė K i a u p i e n ė („Baltijos jūros pasaulis naujaisiais laikais: ekonominės raidos ypatumai“), Luca M o c a r e l l i (Milanas) („Paribio zonos ekonominė raida: Lombardija pokyčių laikais (XVII–XVIII a.“), Bogdanas M u r g e s c u (Bukareštas) („Tarp Stambulo ir Vakarų: Pietryčių Europos ūkis ankstyvaisiais naujaisiais laikais“). Posėdžio vedėjas Maurice A y m a r d a s (Paryžius) išryškino tuos Šiaurės Italijos, Balkanų ir Baltijos kraštų ekonominės raidos bruožus, kurie, jo manymu, nulėmė susiklosčiusį didžiulį atotrūkį tarp jų. Taip pat pabrėžė, kad greta visiems žinomų priežasčių, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, vėliau Abiejų Tautų Respublikos, ekonominį atsilikimą lyginant su Šiaurės Italija nemažai nulėmė tai, kad čia naujųjų laikų pradžioje nesusiformavo laiko iššūkius atitikusi kreditavimo sistema. Diskusijos dalyviai R. Frostas, G. Lukowskis, N. Močaninas kalbėjo apie karinės prievolės, mokesčių sistemų netobulumus kaip svarbius veiksnius, neigiamai veikusius ūkio raidą Baltijos regione ir Balkanuose.

Istvánas G. T ó t h a s (Budapeštas), posėdžio „Kultūriniai / konfesiniai modeliai“ įžanginiame pranešime Vidurio Europą ankstyvaisiais naujaisiais laikais apibūdinęs kaip nuolatinės įtampos zoną, dėmesį sutelkė į Vengriją. Jis kalbėjo apie sudėtingą multikonfesinės bendruomenės sugyvenimą, pabrėžė Vengrijos, kaip konfesine ir kultūrine prasme mišraus regiono, krikščioniškuosius ryšius su Vakarais. Pranešėjai J. B e y e r i s („Liuteroniškieji kultūros modeliai kaimiškoje Livonijos, Estijos ir Kuršo erdvėje, 1630–1710“), Cecilia N u b o l a (Tridentas) („Kultūrų ir tikybų modeliai: Šiaurės Italija“), Maria C r ā c i u n (Kluž-Napoka) („Moldavija XVI a. – daugelio tikybų buveinė“) pratęsė, pateikę daug informatyvios faktografinės medžiagos, išplėtojo svarstymus apie etninius, kalbinius, kultūrinius, konfesinius santykius įvairiuose Europos regionuose ankstyvaisiais naujaisiais laikais.

Apibendrinamas konferencijos darbas, Wolfgang Reinhardas (Freiburgas / Florencija) pabrėžė, kad ribos sąvoka, konferencijos sumanytojų pasirinkta kaip savotiškas jos simbolis, prasminė pranešimų ir diskusijų jungtis, yra reliatyvi, tačiau modeliuojant regionus, ji istorikams reikalinga. Tai, jo manymu, gerai parodė pranešimai ir diskusijos. Vertindamas pirmą bandymą palyginti istorinės raidos procesus, vykusius naujaisiais laikais Šiaurės Italijoje, Baltijos regione ir Balkanuose, W. Reinhardas išsakė mintį, kad galėjo būti daugiau pranešimų, kuriuose būtų giliau ir įvairiapusiškiau apibūdintos tarpusavyje labai besiskiriančios visuomenės, tai leistų atskleisti vykusią tarpregioninę interakciją.

Pabaigoje derėtų paklausti, ar Vokietijos istorijos instituto Varšuvoje mokslininkų sumanymas pavyko. Manychiau, kad organizatoriai sugebėjo įgyvendinti svarbiausią kiekvienos mokslinės konferencijos tikslą: „Villa Vigone“ tapo ne tik puikiai vieta Europos naujųjų laikų tyrinėtojų asmeninėms pažintims ir diskusijoms. Kiekvienas konferencijos dalyvis galėjo pasisemti peno dalykiniams pamąstymams, įsitikinti, kad ir labai skirtingose visuomenėse subrendę mokslininkai, jeigu tik nori ne tik postuluoti vienintele savo tiesas, o išgirsti kitus, diskutuoti, gali rasti sąlyčio taškus, lyginti iš pirmo žvilgsnio atrodančius nepalyginamus regionus, kraštus, valstybes, visuomenes, ten vykusius procesus ir daryti atradimus.

Jūratė K i a u p i e n ė

LIETUVIŲ KULTŪROS INSTITUTO VOKIETIJOJE 2003 M. SUVAŽIAVIMAS

Dvidešimt trečiasis Lietuvių kultūros instituto (LKI) suvažiavimas–mokslinė konferencija vyko 2003 m. rugsėjo 26–28 d. Hiutenfelde, Romuvos pilaitės didžiojoje salėje. Paskaitose ir diskusijose dalyvavo per 40 LKI narių ir svečių.

Suvažiavimą sveikinimo žodžiu pradėjo LKI vedėjas Vincas Bartusevičius. Šiais metais suėjo 750 metų nuo Mindaugo karūnavimo. Mindaugas, apsikrikštijęs, gavęs popiežiaus pripažinimą ir karūną, padėjo pagrindus Lietuvos valstybei, atkreipdamas ją į Europą, taigi Lietuva turi gana senas valstybingumo tradicijas. Vasarą Lietuvoje ši sukaktis buvo paminėta įvairiais renginiais. Todėl ir šių metų LKI konferencijos paskaitos sukosi apie Lietuvos valstybės raidą.

Suvažiavimą sveikino LR Seimo parlamentinės ryšių su Vokietijos Federacine Respublika grupės pirmininkas Justinas Karosas, Tautinių mažumų ir išeivijos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės generalinis direktorius Antanas Petrauskas, Zigmas Zinkevičius, Diethmaras Willoweitisas ir kt.

Pirmąją paskaitą „Lojalumas ir nesutikimas: Moderniojo projekto kontūrai dvidešimtojo amžiaus Lietuvoje“ skaitė Kauno Vytauto Didžiojo universiteto Filosofijos katedros vedėjas Leonidas D o n s k i s. Jis analizavo moderniąją ir postmoderniąją lietuvių tapatybę, jos politiką, įtampą bei dramas, paliesdamas galimus lietuviškosios tapatybės pokyčius Lietuvai tapus Europos Sąjungos nare.

Šeštadienio posėdžius pradėjo Vilniaus universiteto istorikas Rimvydas P e t r a u s k a s paskaita „Ankstyvosios Lietuvos valstybės struktūros“. Jis išsamiai nušvietė, kokiais būdais, kanalais buvo valdoma LDK, kas ir kaip sprendė svarbius valstybės reikalus.

Arūnas V y š n i a u s k a s kalbėjo apie Lietuvos valstybės konstitucijavimą Pirmojo pasaulinio karo pabaigoje. Paskaitininkas ypač nuodugniai analizavo Lietuvos Tarybos ketinimą įvesti Lietuvos monarchiją. Šis ketinimas nebuvo šiaip sau kažkokių užgaidų ar spaudimų rezultatas, bet faktiškai nulemtas praktiškų aplinkybių.

Greifsvaldo universiteto dėstytoja Kyra T. I n a c h i n plačiai apžvelgė, ką Vakarų Europos visuomenė žinojo apie modernios Lietuvos tapsmą (1917–1918) ir kokiū būdu žurnalistai veikė viešąją nuomonę tuo klausimu.

Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto dekanas Zenonas B u t k u s pateikė Baltijos šalių tarpukario konstitucijų analizę iškeldamas jų savitumus, užsienio manipuliacijų pastangas ir kėlė klausimą, ar Baltijos kraštų istorinė patirtis kuriant savo konstitucijas negalėtų būti pavyzdžiu ateities Europos Sąjungos kuriamai konstitucijai.

Sekmadienio priešpietę paskutinę paskaitą „Okupacijos vaizdai: Lietuva 1941–1944 m.“, gausiai iliustruodamas vaizdine medžiaga, skaitė Nordost instituto Liūneburge bendradarbis Joachimas T a u b e r i s. Vaizduodamas šį Lietuvai nepaprastai skausmingą laikotarpį, jis ypač daug dėmesio skyrė atsakingiems už holokaustą Lietuvoje vokiečių pareigūnams.

Po paskaitos V. Bartusevičius ir J. Tauberis pristatė jų kartu su W. Wette išleistą knygą „Holokaustas Lietuvoje“. Knygą sudaro LKI 2001 m. konferencijos metu skaityti pranešimai, W. Wette's (Freiburgo universitetas) seminaro lankytojų darbai bei jų ekskursijos į Lietuvą metu skaitytos paskaitos, išsigelbėjusių atsiminimai ir dokumentai bei nuotraukos.

Po knygos pristatymo, kaip ir po visų pranešimų, vyko gyvos dalyvių diskusijos, kurios buvo tęsiamos ir bendruose pobūviuose abiejų vakarų metu. Lietuviai ir vokiečiai mokslininkai bei kiti suinteresuoti asmenys galėjo pasikeisti nuomonėmis įvairiais Lietuvos istorijos klausimais.

Šeštadienio vakarą koncertavo žymūs muzikai iš Lietuvos: Petras Vyšniauskas (saksofonas) ir Žygimantas Laurinavičius (akordeonas).

Lietuvių kultūros instituto nariai sekmadienį susirinko aptarti einamųjų reikalų. Buvo išklaustyti pirmininko ir kontrolieriaus pranešimai, aptarta ateities veikla.

Vincas B a r t u s e v i č i u s

DVYLIKTOJI LITUANISTINĖS KOMISIJOS KONFERENCIJA

2003 m. rugsėjo 30 d. – spalio 1 d. Varšuvoje, Lenkijos mokslų akademijos Istorijos institute vyko dvyliktoji LMA Istorijos mokslų komiteto organizuota mokslinė konferencija-susitikimas tema „Bendri Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės keliai į Europą“. Konferencijai pirmininkavo Henrykas W i s n e r i s (Varšuva), pranešimus skaitė įvairiose Lenkijos bei Lietuvos mokslo institucijose dirbantys mokslininkai.

Stanisławas A l e x a n d r o w i c z i u s (Torunė) aptarė XVI–XVIII a. pirmosios pusės Lenkijos kartografijos vaidmenį formuojant geografinį Vidurio ir Rytų Europos vaizdą. Pranešėjas pabrėžė Europos kartografijos raidos įtaką Lenkijos kartografijai, išklė Sarmatijos lokalizacijos ankstyvųjų naujųjų laikų žemėlapiuose problemą. Atsakydamas į konferencijos dalyvių klausimus dėl XVI a. Lenkijos mokslo atstovų darbų įtakos Europos kartografijai, S. Alexandrowiczius pastebėjo, kad kontaktai tarp žemėlapių rengėjų tuo metu buvo netgi geresni nei dabar.

Daiva N a r b u t i e n ė (Vilnius) pranešime, skirtame lotyniškųjų knygų leidybai Lietuvoje XV–XVII a., pažymėjo, kad XVI a. Lietuvoje, kaip ir visoje Europoje, dominavo knygų lotynų kalba leidyba. LDK paveldu laikydama LDK teritorijoje išleistas knygas bei LDK autorių darbus, išleistus užsienyje, D. Narbutienė nustatė, kad LDK lotyniškųjų knygų repertuaras XVI–XVII a. siekė arti 1400 pavadinimų knygų ir net 70% iš jų buvo spausdinta Lietuvoje. Lyginant su knygomis kitomis kalbomis (lenkų, lietuvių, gudų), lotyniškos knygos, D. Narbutienės apskaičiavimu, sudaro daugiau nei trečdalį Lietuvoje išleistų knygų.

Janas J u r k i e w i c z i u s (Poznanė) apžvelgė lietuvių kilmės iš romėnų – Palemono teorijos – sklaidą XIX–XX a. tyrinėtojų darbuose, šiuolaikinėje lenkų, baltarusių bei lietuvių istoriografijoje (J. Ochmańskio, E. Kulickos, M. Jučo, E. Railos, S. Rowello ir kitų tyrinėtojų darbuose) bei priėjo prie išvados, jog remiantis vienu kriterijumi, vienu „raktu“ šios problemos analizuoti negalima, jai tirti būtinas naujas metodologinis priėjimas.

LDK didžiųjų kunigaikščių antspaudus aptarė Edmundas R i m š a (Vilnius). Jis pažymėjo, kad iki XIV a. Lietuvos sfragistika buvo Rusijos sfragistikos įtakoje, joje dominavo bizantiškoji tradicija. Jau nuo XIV a. vidurio sfragistikoje pradėjo ryškėti lotyniškoji tradicija, kuri vėliau įsivyravo.

Antanas T y l a (Vilnius) pranešime „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sienų ir vidaus saugumo užtikrinimas 1648 m. tarpuvaldžiu“ įvertino 1648 m. Vilniaus suvažiavimo reikšmę Respublikai bei aptarė Lietuvos luomų reakciją į šio suvažiavimo nutarimus. A. Tylos pranešimas sukėlė konferencijos dalyvių diskusiją dėl Lietuvos vyriausiojo tribunolo kompetencijos ribų, 1648 m. konvokacijos analogijų

su ankstesnėmis konvokacijomis, neformalių LDK suvažiavimų reikšmės ir kitais klausimais. Diskusijoje pasisakė Henrykas Lulewiczius, Andrzejus Rachuba, Henrykas Wisneris, Iwona Wierzchowiecka ir kiti.

Lidia K o r c z a k (Krokuva) perskaitė pranešimą „Lietuvos diplomatinė tarnyba XV a.“, kuriame aptarė Jogailos, Vytauto ir Švitrigailos kanceliarijų veiklą, nustatė diplomatinės tarnybos narių hierarchiją bei jų kompetencijos ribas.

Kristupo Radvilos kontaktus su amatininkais savo pranešime aptarė Aistė P a l i u š y t ė (Kaunas). Pranešėja pažymėjo, kad Vilnius buvo pagrindinis miestas, kuriame K. Radvila verbavo amatininkus ir tai daugiausia būdavo valdovo rūmuose dirbė, bet tuo metu užsakymų neturėję amatininkai.

Teisės istorikė I. W i e r z c h o w i e c k a (Košalinas), tyrinėjanti LDK Tribunolo instituciją ir jos raidą, išsamiai aptarė XVI–XVIII a. LDK Vyriausiojo tribunolo maršalo kompetenciją bei funkcijas, valdančiojo elito vaidmenį renkant Tribunolo maršalą ir kitus klausimus.

1792–1793 m. LDK generalinės konfederacijos sudarymo formą bei jos veiklos sferas aptarė Ramunė Š m i g e l s k y t ė-S t u k i e n ė (Vilnius).

Mykolo Juozapo Riomerio (1778–1853) kaip Vilniaus gubernijos maršalo veiklą savo pranešime išanalizavo Tamara B a i r a š a u s k a i t ė (Vilnius).

Ramunė Š m i g e l s k y t ė-S t u k i e n ė

MOKSLINĖ KONFERENCIJA „RUSIJOS IMPERIJOS KONFESINĖ POLITIKA LIETUVOJE IR BALTARUSIJOJE (XIX AMŽIUS)“

2003 m. spalio 2–3 d. Lietuvos istorijos institute vyko tarptautinė mokslinė konferencija „Rusijos imperijos konfesinė politika Lietuvoje ir Baltarusijoje (XIX amžius)“. Įžangos žodyje Darius S t a l i ū n a s aptarė Rusijos imperijos konfesinės politikos Lietuvoje ir Baltarusijoje XIX a. tyrimų būklę, pažymėjo, kad lietuviškoje historiografijoje vyravo tendencija vertinti Rusijos valdžios politiką kaip iš esmės siekusią katalikybės naikinimo. Rusų historiografijoje linkstama teigti, kad valdžios konfesinė politika tebuvo atsakas į iššūkius, o ne aiškus sisteminis veikimas. Buvo suformuluotos kelios diskusinės problemos: religinio pakantumo kaita ir ją sąlygoję veiksniai, valdžios ir Stačiatikių Bažnyčios požiūris į kitas konfesijas, konfesinės valdžios politikos eiga, projektai ir jų likimas bendrame Rusijos politiniame diskurse, valdžios politikos ypatybės įvairiuose regionuose.

Elena F i l a t o v a (Minskas) skaitė pranešimą „Konfesinė carinės vyriausybės politika Baltarusijoje 1772–1862 m.“ Autorė pažymėjo subjektyvius faktorius, turėjusius įtakos formuojant konfesinę politiką. Ji išskyrė tris politikos etapus: 1772–1796 m. įvertinta esama padėtis, tačiau nenaikinta bažnyčių struktūra. 1896–1825 m. periodui taip pat būdinga neiški politika buvusių LDK žemių atžvilgiu bei nesikišimas į konfesinį gyvenimą. 1826–1860 m. valdžia perėjo prie veiksmų: stiprino Stačiatikių Bažnyčios pozicijas, pastarosios modelį bandė pritaikyti Katalikų Bažnyčiai. Daugiausia valdžios konfesinės politikos pokyčių išvengiama būtent nuo septintojo dešimtmečio. Pranešime daug dėmesio skirta unitų padėčiai buvusiose LDK žemėse, teigta, kad unitų perėjimas į stačiatikybę buvo ne Stačiatikių Bažnyčios misionieriškos veiklos, bet valdžios politikos rezultatas. Gilintasi į valdžios retorikoje konfesijų keitimo kontekste vartotų sąvokų *perevod* ir *perechod* niuansus.

Ieva Š e n a v i č i e n ė (Vilnius) aptarė „Unitų Bažnyčios valdymo modelį Rusijos imperijoje 1796–1839 m.“ Pažymėtina, kad Unitų Bažnyčios istorija ne dažna tema lietuviškoje historiografijoje. Autorė išskyrė politinio ir administracinio valdymo ypatumus Pavelo I, Aleksandro I ir Nikolajaus I valdymo pradžioje. Su pastarojo valdymu siejami didžiausi Unitų Bažnyčios valdymo pertvarkymai – unitų atskyrimas nuo Katalikų Bažnyčios.

Sviatlana M a r o z a v a (Gardinas) skaitė pranešimą „Pasipriešinimas Unitų Bažnyčios panaikinimui 1834–1838 m.“ Autorė konstatavo, kad konfesinę politiką galima tirti keliais aspektais. Galima analizuoti valdžios veiksmus arba dvasininkijos, į kurią orientuoti valdžios veismai, pozicijas. Autorė teigė buvus masinį valstiečių unitų pasipriešinimą pervedant į stačiatikybę XIX a. ketvirtajame dešimtmetyje. Ji nurodė, kad pasipriešinimas apėmė apie 50 Rytų Baltarusijos valsčių, stipriai valdžios priemonėms priešinosi unitų dvasininkija. S. Marozava teigė, kad konfesijos keitimas buvo vykdytas ir su kariuomenės pagalba. Autorės pranešimas sukėlė diskusiją. Diskutuota ir dėl pasipriešinimo sąvokos, ir dėl pasipriešinimo masiškumo, keltas klausimas ar priešintasi valdžios politikai bendrai. Autorės pranešimas ir po jo kilusi diskusija aiškiai parodė dviejų istoriografinių mokyklų – Gardino ir Minsko – pozicijas.

Aldona P r a š m a n t a i t ė (Vilnius) pranešime „Žemaičių vyskupijos vienuolynai ir 1830–1831 m. sukilimas: Rusijos politikos niuansai“ kėlė klausimą: ar vienuolynų skaičiaus mažinimas – posukiliminių represijų prieš Katalikų Bažnyčią dalis, ar jau ankstesnio valdžios plano tąsa. Autorė nurodė jau 1829 m. įsąką dėl stojančiųjų į vienuolyną skaičiaus ribojimo. Ji teigė, kad pradiniam etape buvo likviduoti tie vienuolynai, kurie neatitiko kanonų, o ne tie, kurių vienuoliai dalyvaavo sukilime ar kitaip jį rėmė. Taigi analizuojant vienuolynų likvidavimą reikia atsižvelgti ir į bendrąją konfesinę valdžios politiką. O ji trečiajame XIX a. dešimtmetyje numatė ir stačiatikių vienuolynų skaičiaus mažinimą.

Michailas D o l b i l o v a s (Voronežas) skaitė pranešimą „Biurokratinės diskusijos dėl rusų kalbos įvedimo katalikiškose pamaldose (XIX a. 7 dešimtmetis)“. Minėtą problemą jis nagrinėjo ne tik įvairiuose valdininkų projektuose, bet ir publicistikoje kilusių diskusijų kontekste. M. Dolbilovas analizavo imperinį šio projekto kontekstą ir prieštaravimus iniciatorių pažiūrose. Pastarieji kilo dėl tradicinės religinės ir etnolingvistinės tautiškumo sampratos persipynimo jų nuostatose.

Darius S t a l i ū n a s (Vilnius) skaitė pranešimą „Valdžia ir masinis katalikų perėjimas į stačiatikybę Šiaurės Vakarų krašte (XIX a. 7 dešimtmetis)“. Autorius teigė, kad konfesijos keitimas pasiekė piką generalgubernatoriaus Kaufmano valdymo metais, o nuo 1869 m. procesas prarado masinį pobūdį. Pabrėžta, kad tai buvusi vietos valdininkų iniciatyva, faktiškai nepalietusi lietuvių gyventojų. Prievartinio konfesijos keitimo plano atsisakyta ir todėl, kad valdžia baiminosi antivyriausybių nuotaikų, religinio indiferentizmo, įtampos visuomenėje, atsižvelgta į gyventojų, dvasininkijos pasipriešinimą, be to, būta ir finansinių minėto plano įgyvendinimo problemų.

Henrykas G ł ę b o c k i s (Krokuva) į konferenciją atvykti negalėjo, tačiau atsiuntė pranešimą „Vakarų krašto tautos ir religijos rusų slavofilų pažiūrose 1863–1864 m. sukilimo metu“. Pranešime teigta, kad slavofilų nuostatos apie Vakarų krašto tautas ir religijas, atsiskleidusios sukilimo metu, formavosi jau XIX a. 4–5 dešimtmetyje, kad *oficialiojo tautiškumo* teorijos šalininkų pozicijos taip pat turėjo įtakos. Atkreiptas dėmesys į modernųjį rusiškąjį nacionalizmą, tautiniam (rusiškajam) valstybingumui pajungusį kitus identifikacinius komponentus (kalbą, religiją). Autorius teigė, kad slavofilai sukilimo metu aktualizavo Vakarų krašto problematiką rusiškoje publicistikoje, jų pozicijos buvo reikšmingos rusiškojo nacionalizmo raiškai XIX a. antrojoje pusėje.

Spalio 3 d. Grigorijus P o t a š e n k o (Vilnius) perskaitė pranešimą „Michailas Muravjovas, lenkų klausimas ir sentikiai Lietuvoje: konfesinės politikos vingiai 1863–1865 m.“ Jis apžvelgė stačiatikių padėtį Rusijos imperijoje bei valdžios priemonės jų atžvilgiu 1825–1865 m. Koncentruotasi į vietinės valdžios vadinamajame Šiaurės Vakarų krašte poziciją 1863–1865 m. M. Muravjovo socialinėse pažiūrose stačiatikiai buvo identifikuojami kaip valstiečiai ir siekta jais pasinaudoti sprendžiant lenkų klausimą. Kita vertus, stačiatikiai nebuvo konfesinės politikos objektas, nenorėta jų proteguoti kaip savarankiškos religinės bendruomenės.

Yvan L e c l e r e (Paryžius) pranešime „Lietuviškas paradoksas“: Rusijos konfesinė politika sentikių atžvilgiu Šiaurės Vakarų krašte 1863–1883 m.“ paradoksu įvardija tai, kad nors sentikiai sukilimo metu demonstravo lojalumą valdžiai, prisidėjo malšinant sukilimą, jie nesulaukė valdžios konfesinėje politikoje jokių nuolaidų, o tik stiprėjančias represijas.

Regina L a u k a i t y t ė (Vilnius) pranešime „Vientikiai Lietuvoje (XIX a. vidurys XX a. pradžia)“ pristatė negausią konfesinę bendruomenę, kurios pirmosios parapijos Lietuvoje pradėjo kurtis 1869–1870 m., o 1911 m. turėjo apie 2000 parapijiečių ir du šventikus. Vienatikystė – savotiška Stačiatikių ir Sentikių bažnyčių unijos forma. Sentikiai išlaikė savo apeigas, bet buvo Stačiatikių Bažnyčios hierarchijos žinioje.

Siarhejus T o k c a s (Gardinas) pranešime „Rusijos konfesinė politika Baltarusijos kaime XIX a. II pusėje – XX a. pradžioje“ analizavo, kaip buvo realizuojama valdžios politika, kaip į ją reagavo gyventojai ir kokių rezultatų buvo pasiekta. Konstatuota, kad įtampos konfesiniu pagrindu tarp valstiečių stačiatikių ir valstiečių katalikų nebūta. Įtampa buvo ryški su kitu socialiniu sluoksniu – bajorija (ponais), pastaruosius tapatinant su lenkais, o jų lenkiškumą – su katalikiškumu. Teigta, kad Katalikų Bažnyčios rusifikacija Baltarusijoje galėjo būti priemone lojalizuojant gyventojus, tačiau valdžia nebuvo apsisprendusi ar jai to reikia ir kaip to siekti. Siekta minimalizuoti Katalikų Bažnyčios įtaką švietimui. Autorius teigė, kad valdžios priemonės galima vertinti dvejopai: ir kaip objektyviai turėjusias įtakos baltarusių katalikų valstiečių baltarusiškumui stiprėti, ir kaip turėjusias įtakos jų polonizavimui.

Alesis S m o l e n č u k a s (Gardinas) skaitė pranešimą „Baltarusių kalbos problema katalikiškose pamaldose Minsko ir Vilniaus vyskupijose XIX a.–XX a. pradžioje“. Jis analizavo kalbos sakralizavimo klausimą bei tai, kaip baltarusių kalbą vertino Katalikų Bažnyčia: paparinė dvasininkija ir vyskupijų hierarchai. Teigta, kad centrinės valdžios požiūriu Bažnyčios depolonizacijos siekis reiškė rusifikaciją, o ne baltarusiškumo protegavimą.

Valentina J a n o u s k a j a (Minskas) pranešime „1905 m. Tolerancijos įsakas – naujos konfesinės politikos pradžia“ kvestionavo istoriografinę poziciją, teigiančią, kad „Tolerancijos įsakas“ buvo aiškus posūkis valdžios konfesinėje politikoje. Autorė laikosi nuomonės, kad įsako pasirodymą nulėmė bendraeuropinis įvykių kontekstas, o jo turinys taip pat rodo ir išlikusį didesnę dėmesį ir rūpinimąsi Stačiatikių Bažnyčia.

Paulas W e r t h a s (Las Vegas) pranešime „Leidimas ar registracija? Buvusių unitų perėjimo į katalikybę problema po 1905 m.“ aptarė sudėtingą buvusių unitų perėjimo į katalikybę mechanizmą, valdžios, stačiatikių dvasininkijos pastangas juos išlaikyti stačiatikių konfesijoje. Teigta, kad vis dėlto dauguma buvusių unitų pasinaudojo konfesijos pakeitimo galimybe ir perėjo į katalikybę.

Algimantas K a t i l i u s (Vilnius) skaitė pranešimą „Katalikų kunigų aukštųjų studijų XIX amžiuje: valstybinės politikos aspektas“. Jis aptarė valdžios politikos pokyčius organizuojant aukštąjį katalikų dvasininkų parengimą po 1863 m. sukilimo. 1867 m. uždarius Varšuvos akademiją, Rusijos imperijoje veikė tik Imperatoriškoji Romos katalikų dvasinė akademija Sankt Peterburge. Siekta ugdyti valdžiai lojalius dvasininkus, todėl studijos užsienyje oficialiai buvo neįmanomos.

Nepaisant to, kunigai, įvairiomis dingstimis išvykę į užsienį, studijavo ir Vakarų Europos katalikiškuose universitetuose – Romoje, Friburge.

Marianne S a k a l o v a (Minskas) pranešime „Valstybės politika ir etnokonfesinės tapatybės konstravimas XIX a.: problemos formulavimas“ konstatavo, kad analizuojant valstybės politikos ir etnokonfesinės tapatybės konstravimo santykį aktualia problema lieka teorinių modelių formavimas, kadangi empirinių tyrinėjimų lygis yra pakankamai aukštas.

Konferenciją parėmė Lietuvių katalikų mokslo akademija bei Lietuvos valstybinis mokslo ir studijų fondas.

Vilma Ž a l t a u s k a i t ė

LIETUVOS IR LENKIJOS MOKSLININKAI APIE MODERNĖJANČIĄ XX A. PRADŽIOS VILNIAUS KULTŪRĄ

2003 m. spalio 9–10 d. Vilniuje, M. K. Čiurlionio namuose vyko tarptautinė mokslinė konferencija „XX amžiaus pradžios Vilnius: modernėjančios kultūros židinys“. Konferenciją organizavo Kultūros, filosofijos ir meno institutas kartu su Lietuvos dailės istorikų draugija. Dailėtyrininkai, literatūrologai, istorikai iš Vilniaus, Kauno ir Krokuvos nagrinėjo pirmųjų XX a. Vilniaus dešimtmečių kultūros procesus ir reiškinius, siekdami apčiuopti Lietuvos sostinėje ryškėjusias XX a. modernistinės meno kūrybos tendencijas.

Jau pats konferencijos pavadinimas buvo kiek provokuojantis. Mat Lietuvos meno istoriografijoje modernėjimas dažniausiai siejamas su tarpukario Kaunu, o Vilnius šiuo klausimu atrodo gana ambivalentiškas, neaiškus, lyg atsilikęs nuo modernėjimo procesų, apėmusių to meto Vidurio, Rytų Europą. Taigi koks buvo to meto Vilnius: provincialus, nuskuręs, atsilikęs, okupuotas, represuotas miestas? Ar vis dėlto miestas su savitu kultūriniu, meniniu gyvenimu? Miestas, kurio neaplenkė naujieji Vakarų meno vėjai, priklausęs Vidurio ir Rytų Europos kultūriniam arealui, glaudžiais ryšiais susijęs su kitais meno centrais? Konferencijoje mėginta atsakyti: ar buvo ir kiek buvo modernėjimo apraiškų Vilniaus kultūroje.

Konferencija skirta vienos ryškiausių šio laikotarpio modernizmo manifestacijų – dailės parodos „Ars / Sztuka“, surengtos 1903 m. Vilniuje, šimto metų jubiliejui pažymėti. Krokuvoje susibūrusiai moderniojo meno draugijai „Sztuka“ priklausė žymiausi XX a. pradžios lenkų dailininkai: Stanisławas Wyspiańskis, Janas Stanisławskis, Olga Boznańska, Józefas Mehofferis ir kiti. Vienas jos narių – Ferdi-

nandas Ruščicas atvežė „Sztukos“ parodą į Vilnių, kur dėl lenkų kalbos draudimo ji buvo pavadinta lotynišku „Ars“ vardu. Tad neatsitiktinai į konferenciją buvo pakviesti būtent Krokuvos dailės istorikai, geriausiai pažįstantys XIX–XX a. sandūros Krokuvos daile.

Viešnia iš Lenkijos Stefania K o z a k o w s k a-K r z y s t o f o w i c z (Krokuvos nacionalinis muziejus) pranešime „Sztuka“ paroda Vilniuje – naujo stiliaus salonas“ nušvietė novatorišką šios parodos ekspoziciją, giminingą naujojo meno pristatymams, surengtiems Vienos Secesijos ar Prahos Maneso draugijų. Konferencijos sumanytoja ir viena iš jos organizatorių Laima L a u č k a i t ė (Kultūros, filosofijos ir meno institutas) temą pratęsė atskleisdama „Ars / Sztuka“ parodos recepciją Vilniuje“ ir pristatydama dailininko ir dailės kritiko Levo Antokolskio recenziją, jo vertinimus bei menines pažiūras.

Konferenciją pradėjo literatūros istorikas profesorius Andrzejus R o m a n o w s k i s (Jogailos universiteto Polonistikos institutas), XIX a. antrosios pusės – XX a. pradžios Vilniaus kultūros tyrinėtojas, publikavęs studijas „Młoda Polska wileńska“ (Kraków, 1999) bei „Pozytywizm na Litwie“ (Kraków, 2003). Savo pranešime „Vilnie tiškieji modernizmo lūkesčiai“ jis kalbėjo apie ikimodernistinį laikotarpį – XIX a. pabaigą, gana netikėtai ankstyviausias modernumo užuomazgas aptikęs rusakalbėje kultūrinėje aplinkoje. Po jo sekė ekskursas į modernėjančio Vilniaus visuomenės mentalitetą – Rimantas M i k n y s (Lietuvos istorijos institutas) perskaitė pranešimą „Tautos, istorijos ir valstybės sampratos ypatumai Vilniaus intelektualinėje aplinkoje XX a. pradžioje“. Jis nušvietė sudėtingą, nevienalytį to meto Vilniaus inteligentijos mentaliteto spektrą, parodęs, kokia diferencijuota buvo visuomenė, kokių nevienodų pažiūrų laikėsi skirtingos tautinės, politinės grupės.

Architektūros žinovė Nijolė L u k š i o n y t ė-T o l v a i š i e n ė (Vytauto Didžiojo universitetas) kalbėjo apie „meno šventovės“ vaizdinį, modernizmo laikotarpiu užėmusį sakralinės šventovės vietą, ir analizavo, kaip jis pasireiškė XX a. pradžios Vilniaus pastatuose. Profesorius Tomaszas G r y g l e w i c z i u s (Jogailos universiteto Dailės istorijos institutas) teigiamai atsakė į savo pranešimo pavadinime iškeltą klausimą „Ar Vilnius yra Vidurio Europoje? Meno geografijos paraštėje XIX–XX amžių sandūroje“. Mokslininko pranešimas susijęs su jo plėtojamomis Vidurio Europos regiono meninio savitumo studijomis. Giedrė J a n k e v i č i ū t ė (Kultūros, filosofijos ir meno institutas) nagrinėjo Anglijoje gimusio, visoje Europoje plitusive įtakingo XIX a. pabaigos „Meno ir amatų sąjūdžio“ atgarsius XX a. pradžios lietuvių dailininkų kūryboje bei veikloje.

Antrąją dieną konferenciją pradėjęs Pavelas L a v r i n e c a s (Vilniaus universitetas) nušvietė rusų naujosios literatūros krypties – simbolizmo rašytojų vizitus į Vilnių, parodė, kaip rašytojų susitikimai su miesto visuomene buvo pristatyti vietinėje spaudoje. Keli pranešimai buvo skirti vienai žymiausių XX a. pradžios

Vilniaus meno figūrų – M. K. Čiurlioniui. Rasa A n d r i u š y t ė-Ž u k i e n ė (Vytauto Didžiojo universitetas) nagrinėjo „Jaunosios Lenkijos“ idėjų atspindžius M. K. Čiurlionio tekstuose, o Anna B a r a n o w a (Jogailos universiteto Dailės istorijos institutas) lygino peizažo abstrahavimo būdus „Sztuka“ draugijos tapytojo Wojciecho Weissso ir M. K. Čiurlionio kūryboje. Andrzejus S z c z e r s k i s (Jogailos universiteto Dailės istorijos institutas) skaitė pranešimą „Zakopanės stilius: tautinis ar Jogailos stilius?“, skirtą iš Žemaitijos bajorų kilusio dailininko Stanislavo Vitkievičiaus kūrybai ir pažiūroms. Šis Galicijoje gyvenęs dailininkas, XIX a. pabaigoje sukūręs garsų folklorinį Zakopanės stilių, palaikė glaudžius ryšius su Lietuva, projektavo ir statė pastatus Lietuvoje. Pasak prelegento, S. Vitkievičius ir jo šalininkai, tarp kurių buvo Mykolas Brenšteinas, Zakopanės stilių laikė Jogailos stiliumi, todėl propagavo jo diegimą visoje buvusios Lenkijos-Lietuvos valstybės teritorijoje ir šio stiliaus architektūrą Lietuvoje laikė natūralia, nedisonuojančia su vietinėmis liaudies tradicijomis.

Net keli pranešimai buvo skirti „Ars / Sztuka“ parodos rengėjo, Vilniaus krašto dailininko Ferdinando Ruščico kūrybai ir veikalai – jo ryšius su modernėjančia Vilniaus teatro kultūra atskleidė Helmutas Š a b a s e v i č i u s (Kultūros, filosofijos ir meno institutas), o Aleksandra G i e l d o ņ (Silezijos universiteto filialas Ščecine) pristatė Ferdinandą Ruščicą kaip pedagogą ir Vilnijos peizažistą. Algė A n d r i u l y t ė (Vilniaus dailės akademijos Dailėtyros institutas) perskaitė pranešimą „Tapybos ir fotografijos santykis XX a. pradžios Vilniaus meninėje kultūroje: Ruščicas ir Bulhakas“. Lygindama F. Ruščico paveikslus ir J. Bulhako nuotraukas prelegentė parodė tapytojo įtaką vilnietiškos fotografijos kaip meno šakos susiformavimui, nagrinėjo dviejų menininkų estetinių pažiūrų artumą.

Konferencija pateikė margą modernėjančios miesto kultūros, pirmiausia meno, mozaiką, nušviečiančią naujus reiškinius to meto dailėje, architektūroje, teatre, fotografijoje, meno kritikoje. Pranešimai leidžia kalbėti apie Vilnių kaip atviros kultūros miestą, palaikiusį glaudžius ryšius su Krokuvos, Varšuvos, Peterburgo meno centrais. Naujosios meno tendencijos, XIX a. pabaigoje pasirodžiusios Rytų ir Centrinės Europos regione, išryškėjo XX a. pradžios Vilniuje. Tai buvo pirmoji šio laikotarpio Vilniaus kultūrai skirta konferencija, pirmąsyk subūrusi šios srities tyrinėtojus Lietuvoje bei jų kolegas iš Lenkijos. 2004 m. Krokuvos meno istorikai planuoja atsakomąjį renginį – mokslinę konferenciją, skirtą lietuvių „Rūtos“ draugijos Krokuvoje įkūrimo šimtmečiui paminėti.

Laima L a u č k a i t ė